

Terepmunka régen és most

A finnugrisztikában mindig nagy szerepe volt a nyelvi anyag gyűjtésének, a terepmunkának. Nemcsak a kezdet kezdetén, amikor a diszciplína megalapozásának volt alapfeltétele a megfelelő mennyiségű és minőségű nyelvi anyag, hanem azóta egyfolytában. Szükség van egyrészt új meg új szövegekre, melyek tükrözik a nyelv változásait, másrészt pedig minden nyelvésznek szüksége van arra, hogy valóságos közegben ismerkedjék az élő nyelvvel. Hiszen a nyelvet emberek beszélik, különböző helyzetekben különféleképpen használják, szociális, kulturális tényezők befolyásolják, és lehetetlen minden rezdülését papíron rögzíteni. Az alábbiakban vázlatosan áttekintem a tanszékünkhöz kapcsolható nyelvi anyaggyűjtés történetét, különös tekintettel a közelmúltra. Tudom, hogy kutatóútjaik során néprajzosok, folkloristák, régészek is gazdagították a szélesebb értelemben vett finnugrisztikai anyagot, mostani előadásomban azonban nincs módom a terepmunka minden területét értékelni.

A finnugrisztika bölcsőjénél magyar és finn tudósok bábáskodtak, az első jelentős gyűjtők is e két nép köréből kerültek ki. Mint mindenben, a nyelvi anyaggyűjtésben is céltudatosabban, tervszerűbben jártak el a finnek. A Finnugor Társaság ösztöndíjasai eljutottak minden finnugor területre. A társaság rendre beszámoltatta őket, gyűjtéseiket, hagyatékukat kiadta – s nemcsak azért volt sikeresebb az ő gyűjtőmunkájuk, mert az októberi forradalomig ugyanannak a birodalomnak voltak állampolgárai, mint a kisebb finnugor népek. Nálunk sajnos sem az Akadémia, sem a Finnugor Tanszék nem rendelkezett olyan befolyással, hogy hosszú távú gyűjtőmunka szervező erejévé válhassék. Reguly, Munkácsi, Pápay, később Fokos-Fuchs Dávid inkább magányos hősök, megszállottak voltak, mintsem egy alaposan végiggondolt terv megbecsült és támogatott végrehajtói. Beke Ödön adatközlő nem tudományos meggondolásból, hanem hadifogolyként kerültek Magyarországra az első világháborúban, így gyűjthetett Beke nagy mennyiségű cseremiszt nyelvjárási anyagot. Zsirai Miklós sem kutatóként, hanem hadifogolyként került Szibériába, de született tudósként volt ereje a kényszerszermunkát terepmunkává változtatni, és kihasználni a nem maga választotta lehetőséget. Nemcsak oroszul tanult meg, hanem egyik órétől zürjén nyelvi órákat is vett.

Köztudomású, hogy a szovjet korszakban nem lehetett terepre jutni. Vászolyi Erik és Korenchy Éva majd Szij Enikő hivatalos komiföldi tanulmányútja szinte egyszeri és megismételhetetlen csodának tűnt. A távolabbi nyelveket csak a leningrádi Herzen Intézet finnugor diákjainak segítségével lehetett kutatni. Itt gyűjtötte Lakó György és Kálmán Béla vogul, Hajdú Péter szamojéd, Gulya János vahi osztják, Rédei Károly északi osztják, később Honti László szurguti és északi osztják anyagát. Leningrád néhány illegális, vagy mondjuk inkább féllegális utazás kiindulópontja is lett. Orosz szakos részképzési ideje alatt jutott el Pusztay János Narjan-Marba, az európai nyenyeczek központjába, Schmidt Éva első ízben az Ob-vidékre, Dugántsy Mária Szaranszkba – a hivatalos szervek kijátszására és a mordvinok megnyugtatóására azt állította, hogy ő *esztönka*, azaz észti.

Az is jól ismert tény a finnugor tudománytörténetben, hogy a nyelvészek közül ebben az időben egyedül Bereczki Gábornak sikerült rendszeres gyűjtőmunkát folytatnia terepen, de ő is mint Vikár László útítársa, egy népzene kutató program keretében, Kodály Zoltán tekintélyének köszönhetően, a szovjet zeneművész szövetség vendégeként járhatta be a Középső Volga vidékének finnugor és török-tatár falvait.

Volt azonban a nyolcvanas években egy olyan utazás-sorozat, mely mára már történelmi jelentőségűvé vált, s méltó arra, hogy egy ilyen évfordulón megemlékezzünk róla. Annál is inkább, mivel a Finnugor Tanszék első száz évének történetét 1972-ben, a százéves jubileumon kimerítően tárgyalták, s nekünk most inkább az elmúlt negyedszázadra kell figyelniünk. A Moszkvai Egyetemen kötött együttműködési szerződés keretében 1983–1990 között hét nyáron tíz–tízfős diákcsoport vett rész olyan tanulmányúton, mely Moszkvában kezdődött, s mindig valamilyen finnugor területen folytatódott.* Érdemes elsorolni, hova jutottak el akkor diákjaink: '83-ban Komiföldön, '84-ben Észtországban jártak. A '85-ös év a finnugor kongresszus miatt kimaradt. '86-ban Karjalában, '87-ben Mariföldön, '88-ban Udmurtiában jártak. '89-ben a legdélebbre, Mordvinföldre, '91-ben pedig a legkeletebbre, a Hanti-Manysi autonóm körzetbe jutottak el. Útjaikon mindig meglátogatták az illető köztársaság székhelyén a nemzeti intézményeket, a finnugor tanszékeket, múzeumokat, könyvtárakat. Vezető nyelvészek, kulturális személyiségek fogadták őket. Sziktivkarban G. G. Barakszanov és A. K. Mikusev professzorok, Tartuban Paul Ariste professzor, Joskar-Olában I. Sz. Galkin és I. G. Ivanov professzorok, Izsevszkben I. V. Tarakanov professzor és Valentin Kelmakov, Hanti-Manszijszkban Jevdokija Rombangyjeva nyelvész, Juvan Sesztalov költő és Anna Konykova, az utolsó kondai vogul mesélő. Vidékre is eljutottak, nyelvjárásgyűjtő expedíciókba kapcsolódtak be. Valerij Patrusev régészprofesszor a mariföldi ásatásokra vitte el őket, az udmurt történelemszlovklorista Vladikin házaspár pedig vidéki rokonaikhoz. S ha felsorolom, kik vettek részt ezeken a kirándulásokon, előtűnik áll a hazai finnugrisztika fiatal nemzedéke: Bereczki András, Górász Judit, Klima László, Mikesy Gábor, Molnár Zoltán, Nagy Imre Csaba, Oszkó Beatrix, Pomozi Péter, Ruttkay-Miklós Eszter, Salánki Zsuzsa, Sipos Mária, Tóth Szilárd, Varga Judit – s még sorolhatnám, és olyan neveket mondhatnék, akik ugyan munkakönyvük szerint nem egyetemi vagy intézeti kutatóhelyeken dolgoznak, de máig a finnugor ügy támogatói. A nyolcvanas évek második felében, Hajdú Péter tanszékvezetői működése idején nevelődött ki az a nemzedék, melyre a jövő finnugor kutatásai épülhetnek. Véleményem szerint abban, hogy ezek a diákok megmaradtak a szakmában, és ígéretes ifjú kutatókként tevékenykednek, nagy szerepe volt a nyári tanulmányutaknak. Ilyenkor telítődött élettél a könyvekből szerzett ismeret, vált kézzelfogható valósággá az, hogy mit jelent a *finnugor* szó. Megemlítendő még, hogy ezek az utak nemcsak a résztvevőknek, hanem tanszékünknek is hasznára váltak. A csoport minden évben tíz kiló-számmra hozott haza a tanszéki könyvtárba olyan könyveket, melyek egyébként beszerezhetetlenek voltak.

Ezeknek az utaknak az ötletgazdái, szervezői, felelősei magyar részről Szij Enikő, a moszkvai Finnugor Tanszék részéről pedig Antonyina Guszkova és Ariadna Kuznyecova voltak. Szij Enikő hét éven keresztül minden nyarát arra áldozta, hogy finnugor szakos diákokat vigyen a Szovjetunióba, és moszkvai magyar szakosokat fogadjon itthon. A szerződés értelmében ugyanis viszonzásul moszkvai diákok töltöttek három hetet Magyarorszá-

* Az utazásokkal kapcsolatos adatokat Szij Enikő bocsátotta rendelkezésemre. Segítségét ezen a helyen is köszönöm.

gon. Azt hiszem, ez a mostani alkalom méltó arra, hogy az utazások történelmi jelentőségének ismeretében is köszönetet mondjunk nekik.

Paradox helyzet, hogy akkor szakadt vége az utaknak, amikor a határok megnyíltak és az utazási lehetőségek kiteljesedtek. Az utazási költségek annyira megugrottak, hogy míg korábban egy egyetemista ösztöndíjából is ki lehetett fizetni a vonatjegyet, most megalázó módon kell kalapoznunk, s akkor sem biztos, hogy sikerül elég pénzt összegyűjtenünk az útra. Az intézményi kapcsolatok is megszakadtak, újra kellene építeni őket.

Jómagam egyetlen ilyen úton sem vettem részt, elsősorban azért, mert éppen erre az időszakra esett helsinki lektorságom hat éve. Tevélegesen részt vettem viszont néhány finn-magyar-észti diákcseré lebonyolításában, mely szintén egyfajta terepgyakorlat, az élő nyelvvél való ismerkedés és a barátkozás lehetősége. Amennyivel kevesebb volt az egzotikum ezekben az utakban, annyival több a tudomány: akár finnek jöttek Magyarországra, akár magyarok Finnországba vagy Észtországba, a kulturális programokhoz mindig tudományos diáknapiok is kapcsolódtak. A résztvevők ilyenkor tájékozódtak és tájékoztattak arról, hogy mi foglalkoztatja éppen a budapesti, helsinki, turkui vagy tartui diákokat. Ezeknek az utaknak a fő szervezője Outi Karanko-Pap volt.

A kilencvenes években oroszországi finnugor területre a szegedi egyetemről szerveztek több csoportos utat. Egyénileg ma már többen, többfelé jártak, hiszen bárhová eljuthat az, akinek személyes kapcsolatai vannak az illető nyelvterületen, és valamilyen módon útiköltség-támogatást tud szerezni.

A sors különös kegyének tartom, hogy ez nekem megadatott, és már négyszer járhattam az Ob-vidéken a szurgut-környéki osztjások (hantik) között. Nyelvi és folklór anyagot gyűjtöttem, ennek egy része hamarosan megjelenik a szegedi egyetem *Studia Uralo-Altaica* sorozatában. A készülő chrestomathiában nyelvtan, szöveggyűjtemény és szójegyzék lesz. Mivel a szurguti a kevésbé ismert osztják nyelvjárások közé tartozik, remélem, érdeklődéssel fogadják majd az osztjakológusok és szélesebb körben tudományágunk művelői.

Számomra a terepmunka legnagyobb értéke az, hogy benne van a teljesség. Ha az ember ismeretlen, először hallott szöveget akar lejegyezni, egy sor hangtani, alaktani, mondat-tani, lexikai problémát kell megoldania, sőt a mitológiában is járatosnak kell lennie. A gyűjtött szövegek jórészt folklór alkotások, ezeknek a szépségére újra meg újra rácsodálkozhatunk. Az adatközlőkkel együtt élve néprajzi, földrajzi, biológiai ismeretekre is szert tehetünk, minden utazás emberi és természeti élményeket is rejteget.

Útjaimon nagyon gyakran eszembe jutnak a nagy elődök, Reguly, Pápay, Munkácsi és a többiek. Mi már sokkal kedvezőbb körülmények között dolgozunk, repülön, vonaton, helikopteren utazunk, és magnetofonnal, sőt videokamerával gyűjtünk! Nekik olykor heteket kellett várniuk arra, hogy befagyjon a folyó, vagy éppen elolvadjon rajta a jég, amíg szánra vagy csónakba ülhetek. Amikor az egyszer hallott éneket, mesét papírra vetették, nem hagyatkozhattak másra, mint a fülükre és az emlékezetükre. És mégis milyen hatalmas anyagot hagytak ránk! Igaz, hogy fiatalon, friss fejjel és nagy elszánással indultak útnak, s hosszú időt, hónapokat, sőt éveket töltöttek terepen. Szerintem ma is erre lenne szükség, de úgy látszik, e hamburgerfaló kor szelleme nem kedvez az elmélyült, hosszan tartó kutatásnak. Szintén fontos különbség a kezdetekhez képest, hogy száz év alatt nyelvrokonaink földjén a helyi értelmiség több nemzedéke nevelődött ki, akiknek műveltsége és anyanyelvi kompetenciája nagy segítség lehet a messziről jött kutató számára. Az együttműködés bővítése, a kölcsönös segítségnyújtás módozatainak kidolgozása egyik legidősebb feladatunk.

A Finnugor Tanszék jubileumán nem hangozhat el előadás anélkül, hogy meg ne említenénk Budenz József nevét. Budenznek többen a szemére vetették, hogy szobatudós volt, ő maga nem gyűjtött anyagot, csak mások gyűjtéseit dolgozta fel. Ehhez két megjegyzést fűznék. Az egyik az, hogy semmiképpen sem szabad egymás elé vagy mögé helyezni a terepre járó, vagy a csak íróasztal mellett dolgozó kutatót. Nem árt, ha a kettő kiegészíti egymást, de mindenki maga tudja, hogyan jut el ahhoz a tudáshoz, mely csak az övé, mellyel csak ő gazdagíthatja a tudományos világot. A másik megjegyzésem az, hogy Budenz akkor indult expedícióba, amikor Magyarországra költözött – és nála ez az expedíció egy életen át tartott.